

## 30 év múltán

### Miért bukott el a liberalizmus Magyarországon (is)?\*

Ma már közhely, hogy az 1980–90-es években a neoliberalizmus szellemében berendezkedett globális tőkés rendszer és annak liberális, amerikai túlsúlyú irányítása súlyos válságban van. A bipoláris, majd amerikai túlsúlyú, globális hatalmi rend a multipolaritás irányába mozog. Ennek alapját a korábbi felhalmozási hullám technológiai és gazdasági megújulási forrásainak kimerülése képezi. E változás része a politikai rendszerek átalakulása sokfelé a világon, amit – politikai tartalmát illetően – úgy is nevezhetnénk, hogy *(vissza)fejlődés a liberális globalizmustól a konzervatív-populista „etnonacionalizmus” felé*. Ez alapjában egy jobboldali, autoriter fordulat, amennyiben a baloldal és a liberalizmus további térszerzése meghatározó tendenciának látszik. Európában az átrendeződés egyik első, látványos jele az volt, hogy a kontinens keleti felén – ott tehát, ahol a Szovjetunió, az államszocialista rendszer 1989–91-ben megszűnt – a liberalizmus minden formaváltozata beomlott. Az új idők kezdete éppen Magyarországhoz kötődik, mégpedig ahhoz a jelenséghez, amit már Európán kívül is „illiberalizmusnak” vagy „Orbán-jelenségnek”, „orbánizmusnak” neveznek, s valójában az említett konzervatív, nacionalista-autoriter politikai fordulatra gondolnak. Mondhatjuk úgy is, hogy a liberális (polgári) demokrácia világméretű válságának vagyunk szemtanúi és elszenvedői.

A liberalizmus – bár eredetileg kétségtelenül rendelkezett gazdag tudományos (közgazdasági és elméleti-politikai) forrásokkal (főképpen persze az angol–amerikai–francia fejlődésben) – végül is a kapitalizmus több mint két évszázados szellemi-politikai terméke, a kapitalista „szabadpiac”, illetve a polgári demokrácia (és formaváltozatai, a politikai pluralizmus stb.) ideológiája. Tudjuk: a polgári

\* A cikk a szerkesztőség támogatásával készült.

demokrácia huzamosabb időn keresztül, történelmi korszakokon átívelő módon, csak a leggazdagabb centrumországokban működött s működik, ám ott sem visszatérő, súlyos ellentmondások nélkül. A liberalizmus ugyanis – mint politikai és államhatalom – mindmáig diktatúrák, bábkormányok egész sorát segítette életre és tartotta fenn a világrendszer legkülönbözőbb régióiban, úgy, ahogyan azt a tőke felhalmozási érdekei megkívánták.

Ismeretes az is, hogy a polgári demokrácia erői, a liberalizmus különböző irányzatai időről-időre megjelentek a félperiférián, így Kelet-Európa történetében is. 1918, 1945, 1956, 1968 és 1989 mind olyan fordulópontok voltak régióink történetében, amikor a liberalizmus zászlaja alatt a helyi társadalmak jelentős csoportjai sorakoztak fel. A liberálisok – politikai-hatalmi értelemben – legtovább 1989 után tartottak ki, Magyarországon például egészen 2010-ig, mígnem a történelem – a NER képében – a politika peremére sodorta, és/vagy integrálta, „felszívta” őket a rendszerbe. A liberális eszme egykori legfőbb letéteményese és hatalmi tényezője, a *Szabad Demokraták Szövetsége* 2010 óta már nem is létezik.

Az idősebb generációk, személyes tapasztalataik alapján, még jól emlékeznek arra, hogy az ún. *demokratikus ellenzék* és a *reformkommunisták* szövetsége hozta létre azt a politikai képletet, amely a rendszerváltás folyamatában, Magyarországon a lakosságot egy nyugati típusú kapitalizmussal és az ennek megfelelő polgári demokrácia hatalmi rendszerével kívánta „megjándékozni”. Sokak számára csak 2010-ben vált világossá – mások még ma sem értik –, hogy ez a kísérlet kudarcha fulladt, nem sikerült útját állni egy konzervatív-tekintélyuralmi fordulatnak, amely 2010 óta berendezkedett Magyarországon.

Miért történhetett ez meg?

Az *Eszmélet* szerkesztői, szerzői és olvasói már a rendszerváltás periódusában elgondolkodtak azon, hogy a politikai liberalizmus Közép-Kelet-Európában sehol sem ver(het) igazán gyökeret, bár eltűnésének vagy periferizálódásának mértéke és sajátosságai az egyes nemzeti fejlődésirányok szerint különbözők lesznek. A balti, lengyel, magyar és horvát fejlődés, nem is szólva az orosz vagy ukrán tapasztalatokról, azt mutatják, hogy a liberalizmus szinte az egész régióban egy „alapját vesztett felépítménynek”, egyfajta „importterméknek” bizonyult, mert a – Giovanni Arrighi értelmezése szerinti – „félperiférián” már születésénél fogva híján volt kellő társadalmi felhajtóerőnek. Hiszen itt nem létezett sem demokratikus polgárság, sem a „nyugati fejlődésre” jellemző történeti-kulturális háttér, amit

példának okáért – egyes Kelet-Európa-kutatókon kívül – olyanok is behatóan ábrázoltak és elemeztek, mint a 2000-ben elhunyt, kiváló liberális történész, Szabó Miklós.

Másfelől, sok mindenre rávilágít a liberalizmus történelmi sorsa a weimari Németországban: a „weimarizálódás”, a fasizmus felemelkedése rendkívüli tapasztalatokat hagyott az utókorra. E tapasztalatok az értő gondolkodás számára olyan strukturális analógiákat tesznek lehetővé, amelyek nem mellőzhetők a mai fejlődés megértése során sem.

A liberális gondolkodók, nézetem szerint, adósak maradtak mindkét fontos problémakörnek és ezek gyakorlati következményeinek világos elemzésével és értelmezésével. Mindenekelőtt azzal, hogy a félperiférián a demokratikus polgárságnak és egyáltalán a polgári demokrácia társadalmi és politikai feltételeinek hiánya megpecsételi a centrumkapitalizmus importját, a nyugat-európai „értékek” meghonosítását, az „utolérés” egész „projektumát” mint a liberálisok leghőbb vágyát. Ráadásul a liberális elemzők nem számoltak a félperifériának a centrum általi kizsákmányolásával, a források és a kapacitások „elszívásával”, az egyenlőtlen cserével, a gyenge állammal, amely a multinacionális tőke funkciójaként üzemel. A hazai liberális szerzők vigyázó szemüket mindvégig a „kommunizmusra”, azaz a Kádár-rendszerre, annak „jóléti államára” vetették, azt bizonyítandó, hogy a „kommunizmus bukása” után, éppen az „utolérés” tekintetében, a liberalizmus terve valósul majd meg. Ám az 1990-es évek neoliberális szellemű, „sokterápiás” privatizációja, majd „Bokros-csomagja” minden „szakmai siker” ellenére súlyos szociális és kulturális depriváció árán ment végbe, emberi egzisztenciák százezreinek lerombolását eredményezte, lejárátva a polgári demokrácia ígérvényeit és erkölcsi imperatívuszait. Mindez, tegyük hozzá, bár különböző forgatókönyvek szerint, de regionális méretekben játszódott le.

A liberalizmus 1989 Magyarországon a nyugat-európai fogyasztói társadalom helyi képviselője, „lerakata”, propagandaintézménye gyanánt jelent meg. Nem véletlen, hogy a *demokratikus ellenzék* mindaddig szimpátiát keltett szélesebb társadalmi csoportok körében is, amíg az emberek nem győződtek meg arról, hogy sem a svéd, sem a svájci vagy osztrák, sem semmilyen egyéb centrumkapitalista forma nem ver gyökeret Magyarországon. Ez a fordulat valamikor 2006 tájékán következett be. A kiábrándulás – szimbolikus értelemben – a tévészékház felgyújtásában és az azt kísérő, emlékezetes randalírozásban: egy új szélsőjobboldal kiformalódásában és felemelkedésében fejeződött ki. A „balra zárt, jobbra nyitott” demokrácia nyílt

válságát nehéz lett volna tagadni; a jobbra csúszás jól látható jele volt a Jobbik legalizálása. A 2008-as, világméretű pénzügyi válság azután világszerte lerombolta a „neoliberális értékekbe” vetett hitet (bármit jelentettek/jelentenek is ezek). A középosztály és részben a munkásság csalódása egyre inkább a nyíltan jobboldali pártok előretörésében fejeződött ki.

A 2010-es magyarországi választások kétharmados eredménye nyomán egyértelművé vált az autoriter, „illiberális” fordulat. Ám a liberális szerzők többsége, akik ma felpanaszolják, hogy 2010 után elbánt velük a „konzervatív ellenforradalom”, az új rendszernek nem a neohorthysta természetét hangsúlyozták, sőt azt sokáig még tagadták is. Inkább a Kádár-rendszerrel való analógia alapján kívánták – és sokan még ma is így kívánják – értelmezni és megérteni a fordulat természetét. A régi szocializmus hagyománya, kultúrája egyfajta bűnbakként jelenik meg, mintha csak az új rendszert kívánnák felértékelni azzal, hogy az államszocialista berendezkedést sematikusán világítják meg, sokszor egyenesen homogenizálják és kriminalizálják; 40 éves, folytatatólagos diktatúráról beszélnek, noha az államszocialista rend a 80-as évek elejéig egyedül produkált tartós felzárkózást a centrumhoz. A liberalizmus ezáltal a konzervativizmus ideológiai felhajtóerejévé vált. Pedig hát nem a kommunisták, nem a baloldal bélyegezte meg a liberalizmust, mondván, hogy az „a nemzetől elidegenedett test, idegen zsoldban álló ötödik hadoszlop”.

Ebből és az ehhez hasonló üzenetekből az emberek nem igazán tudtak reális következtetéseket levonni a készülő-eljövendő rezsim valódi jellegére vonatkozóan. Ne feledjük, a jelzett liberális beállítódásnak voltak történelmi előzményei. Több mint szimbolikus jelentősége van annak, hogy 1993-ban a liberálisok egy része megszavazta a parlamentben Orbán Viktor javaslatát, hogy tiltsák be a kommunista jelképeket a náci szimbólumokkal együtt. Miközben mindez éppen ellentétben állt az „európai értékekkel”, amelyekre amúgy hivatkoztak. Úgy érveltek, hogy a „kommunizmus nem Nyugaton létezett 40 évig, hanem Keleten”. Elfelejtették ugyanakkor megemlíteni, hogy a fasizmussal és feudalizmussal egyaránt terhelt tekintélyuralmi rendszerek sem a stabil nyugati (brit, francia) polgári demokráciákban rendezkedtek be... 1995-ben Kis János, a hazai liberalizmus egyik vezető ideológusa a Népszabadságban egyenesen síkra szállt a „náci beszéd szabadságáért”. Akkortól kezdve egyértelművé vált, hogy a hazai liberalizmus steril, életidegen és dogmatikus tendenciákkal terhes. A hazai, kelet-európai valóságot nyugati

(amerikai) fejlődési struktúrák és fogalmak alapján értelmezték, s ez szellemi zsákutcának bizonyult.

Ahogy tehát a privatizációs folyamatok nem a nyugati kapitalizmus feltételeit hozták létre, hanem a mai oligarchikus kapitalizmus formaváltozatához készítették elő a talajt, mind gazdasági, mind politikai értelemben, úgy a baloldali hagyománnyal, a „kommunizmussal” való differenciálatlan és brutális leszámolás sem a demokrácia, a liberalizmus pozícióit erősítette. Épp’ ellenkezőleg: a liberálisok maguk alatt vágták a fát. Nem tudták, hogy a tőkés újratermelési folyamat a félperiférián tartósan nem tartható fenn demokratikus eszközökkel. Már a rendszerváltás antikommunista hevületében felmondták a kommunisták, a baloldal és a liberalizmus sok évtizedes antifasiszta koalícióját, ami előre jelezte a várható fejleményeket.

Mindez nagymértékben hozzájárult ahhoz a társadalmi-politikai konstellációhoz, amely utat nyitott egy új, szélsőjobboldali-populista, neohorthysta-autoriter restauráció számára, amely a 2010-es politikai fordulat után kisöpörte a liberálisokat a politikai színtérről.

A honi liberálisok a korszak geostratégiai játszmáiban is eltévedtek: abban a jellegzetesen kelet-európai komplexusban szenvednek, akárcsak a lengyel, a balti vagy 2014 óta az ukrán hatalmi elit, amely a régió sorsát szolgáló módon az amerikai, „atlantista” elvárásokhoz kötötte és köti. A liberálisok a Fidesz „oroszbarát” fordulatával szemben még a ruszofóbia zsákutcájába is besétáltak, ami a kelet-európai régió egyes országaiban (pl. Ukrajnában!) a liberálisokat a szélsőjobbal való antiliberális együttműködésre sarkallta; Magyarországon pedig liberális körökben felmerült a régi, „jobbikos” szélsőjobbal való választási koalíció lehetősége. De ez már csupán egy mellékes epizód a liberalizmus politikai önfelszámolásának történetében.

A fenti gondolatvezetés alapján, semmi meglepő sincs abban, hogy Magyarországon oly könnyedén kiépült és megerősödött a jobboldali-szélsőjobboldali politikai és kulturális hegemonia, a neohorthysta szellemi restauráció, amely immár az építészettől az irodalomig harcban áll a baloldali, humanista szellemiséggel és társadalmi erőkkel. Mindebben a liberális politikai erők szerepe és felelőssége nyilvánvalóan, egyértelműen kirajzolódik. Az elmúlt 30 év egyik legmegdöbbentőbb tapasztalata éppen az volt, hogy a „nemzeti osztályok” (a városi és a vidéki munkásság, a bérből és fizetésből élők, a vidéki szegénység) szociális helyzete és kulturális hanyatlása, százezrek menekülése Nyugatra, milyen mértékben *nem érdekelt*e a liberalizmus politikai hangadóit. Számukra a szociális kérdés kimerült

az új rendszer legszembetűnőbb áldozatai, a hajléktalanok, a romák, vagyis a legszegényebb népcsoportok *jogainak* védelmezésében, amely küzdelem egyébként, amennyire rokonszenves, éppannyira sikertelen is volt. A liberálisok – az MSZP meghatározott vezető csoportosulásaival együtt – kezdettől, a 90-es évek elejétől szembeálltak a parlamenten kívüli, szocialista baloldallal azokkal a követeléseivel, amelyek a szociális jogokat alkotmányba kívánták foglalni. Legyen szó liberálisaink bármely irányzatáról, számukra a demokrácia pusztán jogi és politikai kérdés maradt egész fennállásuk időszakában. Ez a tény mélyen összefügg a liberalizmusnak a társadalmi tömegektől való elszakíthatóságával. Természetesen nemcsak a liberálisok, hanem a polgári „baloldal” (az MSZP és csatolt részei) is viselik a felelősséget azért, hogy koalíciós éveik alatt (1994–1998, 2002–2010) a gazdaságpolitika és a kultúra terén képtelenek voltak megvédeni a társadalom alsóbb osztályainak érdekeit, legalább olyan szinten, hogy törzsszavazóik egy része, főleg a munkások, ne csábuljanak el, meghallván a jobb- és szélsőjobboldal szíréhangjait. Amikor Gyurcsány Ferenc a „magyar Tony Blair” képében felbukkant, világossá vált, hogy ő maga s vele a Szocialista Párt mindenekelőtt a liberális értelmiség „szabadságvágyait” kívánja kielégíteni.

Mindebből a rendszerkritikai baloldal számára az egyik tanulság bizonyosan az, hogy a liberálisokkal való bármiféle együttműködés feltétele a baloldal antikapitalista arculatának megtartása, a fennálló oligarchikus rend kíméletlen, gazdasági alapú társadalomkritikája. Fel kell ismernünk, hogy ha a szabadság, az emancipáció absztrakt követelése nem kapcsolódik össze a szociális felszabadulás, a gazdasági demokrácia követeléseivel, semmiféle baloldali alternatíva lehetősége nem formálódhat meg – *a kapitalizmus alternatívátlan marad.*

Noha a liberálisok által hőn várt demokratikus polgárság és polgári demokrácia éppen úgy nem jött létre, mint ahogyan nem valósult meg maga az „utolérő projektum” sem, a liberálisok mégis vigasztalhatják magukat azzal, hogy a liberális demokrácia 1989-es nagy kísérletéből végtermékként ezúttal (egyelőre?) nem fasiszta diktatúra sarjadt ki, hanem „csupán” egy neohorthysta, tekintélyelvű rendszer az oligarchikus kapitalizmus romlott talaján. Ám a történelmi tapasztalatok fényében még számolni kell ennél rosszabb történelmi végkifejlettel is – amennyiben nem következik be „baloldali feltámadás”.